

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСНОВНИХ ТИПІВ СВІТОГЛЯДУ

Манойло Н.Г. (м. Запоріжжя)

Анотації

Існує досить багато визначень світогляду. Головним чином вони пов'язані з його формулюванням як системи наукових, політичних, правових, релігійних, художньо-естетичних і т.п. поглядів, в якій відображена і сутність світобудови, включно до суспільства як її продовження, в її безкінечних різноманітних проявах, і сутність самої людини, яка й визначає спосіб її життєдіяльності у подібній світоглядній картині світу.

There are a lot of determinations of world view. Mainly they are related to its formulation as a system of scientific, political, legal, religious, esthetic and others views, in which the essence of the universe is represented in its endless various displays, and essence of a man, that determines the method of its vital functions in the similar world view picture.

Ключові слова

СВІТОГЛЯД, МЕТОДОЛОГІЯ, МІФОЛОГІЯ, РЕЛІГІЯ, ФІЛОСОФІЯ, САМОСВІДОМІСТЬ, ДІЯЛЬНІСТЬ

Вступ

Право на плюралізм думок з будь-якого питання, особливо ж суспільно-гуманітарного характеру, є, безумовно, абсолютним і невід'ємним для кожного дослідника цієї занадто складної проблеми. Аналіз визначень світогляду у соціально-філософській літературі дає підстави стверджувати, що він органічно пов'язаний з методологією як самопізнання, так і практичної діяльності людини в суспільстві. Оскільки останнє являє собою спосіб і форму міжіндивідуальної взаємодії, всебічно охарактеризувати її можна лише тоді, коли загальне визначення світогляду як мотиваційно-змістовної сфери самосвідомості розглянути під кутом зору конкретних форм світогляду, які домінують (можуть домінувати) в ній як впродовж усього життя, так і в кожен його окремий момент.

Мета статті: розглянути визначення світогляду та його модифікації в міфології, релігії, філософії як напрямки методологічно спрямованої самосвідомості, що органічно породжує активний спосіб життєдіяльності людини, вкрай необхідний для побудови громадянського суспільства.

Обговорення проблеми

Ми виходимо з того, що загальносвітовий універсум гармонійно впорядкований, системно-цілісний від самого факту його об'єктивного існування. Що стосується людини, то вона, особливо ж у своєму суспільному й сумісному з подібними собі, але в той же час і дещо

відмінними, індивідами, ще тільки має організувати і себе, і суспільство як цілісну органічну духовно-соціальну систему. Сучасна філософська антропологія словами директора Центру міждисциплінарних досліджень у Франції Едгара Морена заявляє, що „воцаріння *sapiensa* супроводжується масовим упровадженням непорядкованості у навколишній світ”. Ось чому для *sapiensa* характерне аж ніяк не зменшення ефективності, яка поступається місцем розумності, а навпаки, справжнє вулканічне виверження психоафективності, навіть просто суцільний надмір: *ubris*” [3;106,104]. І досить радикальний, хоча об’єктивно обґрунтований висновок: „Далі неможливо абстрактно й субстанціально протиставляти розумність і безумство. Ми мусимо, навпаки, на узвичаєний серйозний, працелюбний, зразковий образ *homo sapiensa* накласти відмінний від нього – і водночас тотожний йому – образ *homo demensa*. Людина за своєю суттю – мудрець-безумець... Тепер уже йдеться про те, щоб запитати в себе, чи здійснюється прогрес складності, винахідництва, розумності й соціальності **всупереч** помилкам, безладдю й фантазіям, **разом** із ними і **завдяки** їм. І відповімо ми так: водночас – і **завдяки**, і **разом**, і **всупереч**; бо правильна відповідь може бути тільки складною і суперечливою” [3,108-109].

Якщо такий висновок робить мислитель Франції, в цивілізованості суспільного устрою, якої сумніватись ми не можемо, тим паче сказане ним властиве стану суспільної свідомості в Україні. Те, що Морен називає як *надмір*, *ubris*, як категорію філософської антропології, в нашому суспільстві є його ледь не визначальною категорією буття. Відповідник *надміру* „*беспредел*” настільки широко вживаний в повсякденній лексиці, що може претендувати на статус народного визначення сутності самого життя. Щоб його впорядкувати, якраз і потрібно звернутись до змістовних характеристик різних типів світогляду, в яких є місце як розумності, так і безумству помилок, основою яких є безладдя непорядкованої фантазії. Тому ми переконані, що поєднання змісту світоглядної свідомості з сутністю методології дасть можливість знайти шляхи й засоби розумного подолання безладу нерозумності.

Шляхи й засоби подолання безладдя й безладдя потрібно шукати на шляху світоглядно зорієнтованого самопізнання ще й тому, що громадянський тип поведінки людини формується в умовах правового суспільства, а в системі правовідносин не може мати місце втручання в сферу індивідуального вибору. Отже, потрібно апелювати до самосвідомості таким чином, щоб вона не сприймала апеляцію як духовний тиск і духовне обмеження, як приниження гідності й достоїнства, вроджених кожному з дитячого віку міфологічним світоглядом. Якщо людина *впізнає* себе в тому *знанні*, яке їй пропонує система освіти й виховання, вона має перспективи самовдосконалення. Бачачи споріднене в його цілісному вигляді, але не будучи цілісною в своєму безпосередньому бутті, людина об’єктивно стає на шлях

своєрідного лікування цілим. Звичайно, для цього їй потрібно докласти певних зусиль, але головне – першопоштовх.

Так, вже рівень простого безпосередньо-чуттєвого спостереження підказує людині, здатній хоча б мінімально до аналітичних міркувань, що людський загал, на відміну від стадних тварин, біологічних істот взагалі, вносить у природне середовище певний безлад і хаос, а тому потрібно пізнати себе, а потім діяти – таким має бути спосіб людського існування. І він був таким – кожна людина з дитинства долучається до минулого досвіду через ідеалізовані форми міфології, в сюжетах якої завжди добро перемагає зло, а гармонія – хаос. Якщо йти таким світоглядно вмотивованим шляхом (методом), поява людини в еволюції природи виправдана; якщо ігнорувати – правдою людського буття стане об'єктивне спрямування до Страшного Суду, до самознищення. Можливо, що людині дана в сприйнятті смерть якраз для виправлення її вдачі, на чому постійно наголошує релігійний тип світогляду.

Є всі підстави стверджувати, що відома максима „пізнай самого себе” є суттю світоглядної свідомості як духовно-практичної визначеності поведінки людини. Об'єктивності цій максимі додає те, що вона з'явилась не як результат абстрагуючої роботи пізнавального мислення, а як лаконічна, стисла, влучна формула безпосередньої народної мудрості. А безпосереднє перебуває на найближчій відстані до об'єктивного, тому, навіть сформульоване окремою людиною, сприймається всім народом як аксіома, а автором не оцінюється як відкриття, за яке має бути якась цінна винагорода. Нею вже є та обставина, що народна цілісність бачить в ньому вияв цілі свого життя. Тому маси тягнуться до мудрості засобами любові до мудреців, а не до книжної мудрості, в якій ціле – умовивід, генералізуюче поняття – віддалені від безпосереднього сприйняття, не кажучи вже про її розуміння. Воно тоне в судженнях, в словоговорінні, врешті, на його основі народжується софістика, яка вражає уяву та уявлення, але не спрямовує до світу і світла об'єктивного знання.

Сказане не означає, що людині заборонено споглядати зовнішній світ – це відбувається поза її бажанням. Але її слід оборонити, застерегти й захистити від того, аби вона світосприймання ототожнювала зі світопізнанням. Це хибний шлях, на якому вона, по-перше, не знаходить себе через свою зовнішню не співмірність зі світом; по-друге, не формує волю як найперший засіб для забезпечення та здійснення свого власне людського способу життя; по-третє, разом із відсутністю волі в ній не народжується мислення як той духовний струм, засобами якого реалізується пізнання і відкриваються інші, крім звичних образів сприйняття, виміри і світобуття, і її самої. А саме: відкривається метафізика буття, яка єднає два святи як єдині в своїй розумній основі, один із яких без подібної якості свідомості так і не з'являється в полі зору досить значної кількості людей. Натомість, з'являються постійні суперечки і непорозуміння: меншість „бачить” увесь світ як всесвітній

розум у собі, а більшість зупиняється на світосприйнятті, збіднюючи себе духовно та пов'язуючи багатство з предметним володінням світом.

Світоглядна свідомість є необхідною умовою знаходження людиною в собі самій волі й розуму після того, як вона знаходить їх засобами віри у зовнішньому природному світі. Маючи в собі такі загальносвітові сутності, вона може стати суб'єктом своєї долі. Причому, слід брати до уваги, що якраз воля відкриває людині як її власні можливості, так і світ як втілений розум. Тому воля є для неї не тільки засобом проголошення життєвих інтенцій, але й, що головне, засобом заперечення, стримування безпосереднього характеру їх прояву. Тоді їй відкривається метафізика власного буття, принцип його конституювання засобами вольового мислення, яке визначає, позначає, надає значення безпосередньому як розумно-вольовому, а не афективно-стихійному, темному, інстинктивно-фізіологічному. Людина в такому разі стає володарем і господарем себе самої, здатна, будучи об'єктом, стати для себе самої суб'єктом упорядкування власної суб'єктивності. Розумна воля відкриває їй раніше невідоме: вона має права на саму себе. Ідучи цим шляхом, вона не руйнує правовий світ інших людей, тому що на такому рівні формує себе як право свідому суспільну істоту.

Методологічний статус світогляд набуває тоді, коли він чітко ціле спрямовує шляхи й способи людської життєдіяльності. Об'єктом споглядання для самої себе людина є завжди, але не завжди вона свідома цього. Цим, власне, і відрізняються між собою основні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія.

Якщо підійти буквально до самого терміна „міфологія”, він означає вчення про слово, або ж про розум слова, його внутрішній закон. Інакше кажучи, міфологія утверджує слово як закон людського буття, як його розум, життєву енергію і життєві потреби. Не можна однозначно скептично, а то й просто негативно сприймати відомий вислів про дух закону та його букву. Буквальне не обов'язково формальне, абстрактне, бездуховне. Воно таким видається для легковажного й не уважного поверхневого сприйняття, властивого чуттєво-дотичній свідомості, що досить швидко втомлюється навіть від короткочасного погляду на один і той же об'єкт, а тому поспішає перейти до сприйняття іншого об'єкта, аби відпочити на ньому, взагалі – на різноманітному. Але разом із таким „відпочинком” відпочиває й розум – він просто не з'являється як надбання індивідуальної свідомості. Це вкрай важливий для формування правосвідомості момент: суспільна свідомість як абстракція від індивідуальної не може її сформуувати. Зворотній шлях, метод має перспективи тоді, коли є приклад правосвідомої поведінки окремого індивіда, який всіма наявними можливостями популяризується серед людей і вражає їх своєю спочатку незвичністю, а потім і можливістю його запозичення та поступового набуття статусу звичного, масового, суспільного.

Уважний, сконцентрований, вольовий погляд на об'єкт, в даному разі йдеться про міф як слово, вчення, закон, розум, відкриває за буквою, звучанням, формою їх духовний потенціал, енергію, яка стає спонукальною для людини, виводячи її зі стану спокою й рівноваги. Вона, чуючи, сприймаючи свій голос, поступово, з часом (для людства це десятки тисячоліть) починає відкривати в ньому логос, тобто і вчення про себе, і закони свого буття, і розум, врешті, знання про себе. Діалектику як вчення про саморозвиток знання можна зрозуміти як методологію пізнання тільки відносно людини. Тільки вона, озвнищуючи себе засобами мовлення, стає для себе самої своєю власною протилежністю. Тому, відпускаючи себе через мову у світ, вона бачить у ньому свій власний духовний соціальний простір, із яким можна вести постійний взаємопов'язаний діалог, бути у світі разом із ним, але із собою також.

На рівні *міфології*, звичайно, немає усвідомлення того, що природний світ „не чує” людину. Але якраз це і „спасає” її, адже вона щиро й відверто повідомляє йому про себе і веде з ним постійний діалог, насичує його відомостями про себе, заявляючи свої права на життя, очікуючи від нього допомоги, зважаючи на його всесвітню безкінечність і могутність. Міфологія не просто персоніфікує світ, але оживляє й одухотворює його, тобто виходить із його трипостасної суті. Міф, як зазначав О.Посєв, „є в словах явлена чудесна особистісна історія”, „є розгорнуте магічне ім.'я” [2,578], є магія імені. Можна говорити, що міфологія – це дієслова, але не як граматична частина мови, а як духовна практика мовлення людини про себе саму.

Міфологія, таким чином, не просто проектує душевні якості людини у фізичний простір, але також сприяє пробудженню в ній метафізичного способу світобачення. Тотемізм, аніматизм, анімізм, магія, фетишизм являють собою єдність онтології та гносеології, оскільки суще (*ontos*) не тільки розглядається у вимірах людського буття, але й пізнається як шлях, метод його утвердження у вигляді тісної взаємодії з ним. Природознавство як наука, що виводить за дужки суб'єктивність, душевність людини як суб'єкта пізнання, отримує знання законів природи, сприяє розвитку техніки й технології, проте не знає, що таке сама людина як надприродна соціально-духовна істота, не може стати шляхом, йдучи яким вона б досягла омріяного щастя. Такої категорії пізнання, такого бачення суцього у нього немає. Міфологія ж, субстанціюючи, онтологізуючи душу як центральну категорію людського буття, розкриває його у вигляді визначальних напрямків, які йому властиві й притаманні. Кожен із напрямків є однаковою мірою цінним і значимим, кожен є правомірним, адже в кожному з них, хоч і різною мірою, утверджується дійсність бажань, прагнень, намірів, цілей, інтересів, загалом – усього душевного універсуму людини.

Звідси нормативність міфології: людина міра всіх речей, а тому їй дозволено все, що обороняє, забезпечує, захищає її життя. Заборони

пов'язані лише з рівнем її свідомості, рівнем уявлень про міру й характер задоволення бажань, а також обмеженнями, що йдуть від міри свідомості інших народів. Міфологія конститує природне право, природну волю як законну, об'єктивну, правомірну й справедливу, тому є специфічним матеріально-духовним простором, в якому розгортається загальносвітове суцце в його людських вимірах.

Релігія як світогляд мірою суццога в людині вважає її здатність до обмеження егоцентризму індивідуалістичної вдачі на користь соціоцентризму. Якщо герой міфології Нарцис від самозакоханості помер, то релігійно-християнський персонаж здійснив героїчне чудо любові до звичайних людей, прийнявши страдницьку смерть за їх гріхи. Це і є напямок унормування природних прав, на якому починають діяти обмеження, підвалинами якого є соціалізація засобами любові, яка притягує, єднає навіть всупереч природному індивідуалізму. Нарцисична любов спрямовує людину до власної смерті, християнська дає перспективи вічного життя, заради якого вона здатна до добровільного обмеження масштабу своїх прав, до їх свідомого унормування заради інших як споріднених і єдиних у своїй спільній взаємній любові.

Подібному типу релігійного світобачення та світопереживання сприяє діалог людини з Богом як ідеальним співбесідником, який чує людину у всіх її бажаннях і постійно співчуває їй. Наслідком такого діалогу є не стільки пізнання Бога, скільки самопізнання, яке не може призвести до свідомого впорядкувального нормування всієї сукупності бажань в координатах дійсного й належного. Людина починає обирати життя, прогнозоване у своїх наслідках принаймні з двох причин. *Перша*. Воно зігріте любов'ю загально суццога й милостивого божества, в існування якого вона вірить, а віра – це вже форма прояву волі, яка дає надію на своєрідну компенсацію життєвих негараздів, не існування нормативних обмежень свавільної волі. *Друга*. Правова нормотворчість йде від Бога, від якого вся влада між людьми і для якого всі вони рідні, хоча різні за мірою таланту, всі єдиносущі, тому рівні в гідності й достоїнстві.

Релігія, таким чином, утверджує рівність між людьми не як однаковість, а як самодостатність кожної особи. Вона засуджує звичну для міфології практику пізнання на основі порівняння з іншими як таку, що не досягає глибин душевної скарбниці людини, не акумулює духовну енергію, яка звільняє її зі стану залежності від зовнішніх чинників, у тому числі залежності від Бога як начебто реальної у фізичних вимірах істоти. Релігія утверджує справедливість у взаємовідносинах між людьми тим, що, по-перше, оголошує бога справедливим, по-друге, подає її категорії у вигляді певних регламентованих норм – морально-етичних, фактично правових, якщо брати Старий Заповіт, по-третє, зобов'язує людей до їх виконання з чітко визначеною в протилежному випадку карою, по-четверте, в разі неуспіху застерігає від спокуси самовиправдання, сприяючи цим формуванню почуття відповідальності, по-п'яте,

забороняє просити допомоги у Бога, чим побічно, хоча церква цього не допускає, вказує людині на те, що його просто не існує як фізичної істоти, отже, просити допомоги слід у себе самої, слід самій бути суб'єктом відповідальної етико-правової діяльності, а не об'єктом Божої милості.

Зазначені, як і інші, про які мова йтиме далі, специфічні особливості релігійного світогляду можуть і повинні слугувати методологією аналізу правосвідомості, яка значною і присутнісно важливою мірою функціонує на його основі.

Філософський світогляд піднімає свідомість людини на рівень загальносвітової й загальнолюдської духовності. Це тому, що тут душевні устремління суттєво позбуваються мотиваційних спонукань від змісту безпосередньо-чуттєвого способу світовідчуження на користь світорозуміння і світопізнання. Світ, який пізнає людина засобами філософії, є світом людської історії в її пізнавальному ракурсі. Вона вже проминула, тому може стати об'єктом духовно-пізнавальних пошуків для кожного, хто бажає це усталене, стійке, спокійне минуле оживити, зробити надбанням сучасності. Філософський світогляд, синтезуючи історичний досвід людства, відкриває в ньому безсумнівну й незаперечну реальність світової душі, світового духу, світового розуму, спів мірних за своїм змістом світу індивідуальної свідомості кожної людини за тієї умови, що вона зобов'язує себе до розумно-вольового само- і водночас світопізнавального способу життя. Він є як світоглядним, так і правовим, оскільки в ньому знаходить своє підтвердження ідея тотожності людини і світу.

Саме філософський світогляд у його світопізнавальному спрямуванні набуває для людини статусу методології не лише пізнання, але й духовно-практичної діяльності. Як зазначав Гегель, ідея пізнання, здійснюючи його, постає як абсолютний метод отримання знань, яке розвивається в процесі саморозгортання взаємопов'язаних визначень, кожне з яких має якесь конкретне значення в цьому системно-цілісному пізнанні. Тому знання є ніщо інше, як знання визначень, через які являє себе світотворча і, отже, людинотворча ідея, усвідомлюючи яку, людина отримує метод власної розумовнонормованої життєдіяльності.

Завершуючи „Науку логіки”, яку Гегель писав у різних варіантах майже все життя, він дійшов такого висновку: „Метод виник як *знане для самого себе поняття*”. Саме тому він є „*душа і субстанція*, і щось осягнуте в понятті і пізнане у своїй істині лише тоді, коли воно *повністю підпорядковане методу*. ...Метод є завдяки цьому не тільки найвища сила, або, точніше, *єдина і абсолютна сила* розуму, але також найвище і єдине його *спонукання* набути і пізнати самого себе у всьому через самого себе”[1; 290,291]. Метод – це поняття, підняте пізнанням до рівня практичної ідеї, тобто до розумного способу життєдіяльності. Філософія піднімає ідею до рівня методу суспільно-історичної практики; її поняття і є категоріальними щаблями цього роду практики.

Чи стане метод філософії методом індивідуальної розумно-правової практики конкретного емпірично достовірного індивіда, залежить від того, як він організує своє пізнання. Якщо це буде пізнання змісту понятійних визначень розуму того або іншого об'єкта, індивідуальна свідомість досягає усвідомлення його суті, але не буде зобов'язувати себе до розумно впорядкованих дій. Якщо ж процес пізнання з самого початку набуде світоглядного спрямування, об'єктивний розум у його понятійно-категоріальній формі обов'язково сприятиме його трансформації у спосіб і метод індивідуальної життєдіяльності, адже це буде пізнання об'єктивного в собі, яке завжди є суб'єктно-цілісним і суб'єктно-ціннісним у своєму духовно-практичному самостворенні.

Як деякий **підсумок** викладеного, можемо констатувати наступне.

1. Оскільки свідомість є внутрішнім станом матерії, а світ моністичний саме у матеріальному сенсі, визначення і значення свідомості не в тому, що вона відображає зовнішній світ об'єктів, а в тому, що вона є засобом проголошення людиною як мікрокосмом власних життєвих потреб.

2. Світоглядна свідомість якраз і являє собою суто людський її вимір. Світогляд – це цілісний погляд людини на себе саму, адже природний світ в усіх його проявах сутнісно не відчужений, не протиставлений їй як якась невідома субстанція. Інша справа, що людина не завжди свідомо людиновимірної сутності світу. Міфологія, релігія, філософія якраз і являють своїм змістом шаблі, по-перше, олюднення людиною об'єктивних умов свого власного буття, по-друге, усвідомлення людиномірності й людиновимірності світу як батьківського й материнського для неї, по-третє, вироблення на цій співмірній і єдиній основі адекватного їй способу життєдіяльності та чітко визначеної мотивації поведінки, по-четверте, утвердження самопізнавально-орієнтованого суб'єкт-суб'єктного ставлення людини до себе самої, внаслідок чого в її свідомості зароджуються й розвиваються необхідні для автономно-самодостатнього, суверенного й незалежного способу самореалізації.

Світогляд, таким чином, є духовно-практичний спосіб життя людини, в якому вона, маючи перед собою саму себе як свій власний об'єкт, постійно вдосконалюється, оскільки в суб'єкт-суб'єктних взаєминах неможлива ситуація призупинення чи припинення такої взаємодії.

3. Самопізнавально й мотиваційно спрямована світоглядна свідомість дає підстави для її використання як методології формування змісту правосвідомості. Адже кожна форма світогляду розкриває духовно-соціальне поле свідомості людини, яка в кожній із них утверджує правду своєї душі, її права, віру й надію на їх справедливе задоволення різними засобами, починаючи, звичайно, з любові до себе з боку себе

самої, закінчуючи любов'ю з боку всіх інших, оскільки любов є онтологією буття суцього і його гносеологією водночас.

Перспективи подальших досліджень. Розглянуті нами змістовні характеристики основних типів світогляду дають можливість використати їх у сфері теоретичної правосвідомості та практичному правозастосуванні, при формуванні суспільних відносин як правовідносин. Справа в тому, що впродовж багатьох десятиліть суспільна свідомість формувалась на засадах патерналістської концепції держави. Для побудови України як демократично-правової держави необхідно, щоб кожна людина усвідомлювала себе в якості автономного суб'єкта суспільного життя, що неможливо без того, аби вона покладалась на власну розумну волю, що неодмінно сформує її як громадянина, а суспільство як громадянське. В наступних статтях ми спробуємо показати, яким чином світоглядні форми свідомості формують індивідуальну правосвідомість.

Джерела

1. Гегель Г.В.Ф. Наука логіки. В 3-х т. – М.: Мысль, 1972. – Т. 3. – 371 с.
2. Лосев А.Ф. Из ранних произведений. – М.: Правда, 1990. – 655с.
3. Морен Е. Втрачена парадигма: природа людини // Філософська і соціологічна думка. – 1995. - № 5-6. – С.90-109.

Стаття надійшла 03.05.2007 р.